

Rembrandts olifant

In het spoor van Hansken

Michiel Roscam Abbing

LEPORELLO UITGEVERS – 2016

Proloog 7

1. De eerste jaren in Holland (1633-1637)

- Een olifant uit Ceylon 12
- Hansken in de krant 13
- Exotische dieren voor de stadhouder 14
- Collecteren met Hansken 15
- Johan Maurits van Nassau 17
- Cornelis van Groenevelt 19
- De vroegste afbeelding van Hansken 20
- Rembrandts ets van Hansken 22
- Olifanten na Hansken 22

2. De tocht door het Oostzeegebied (1638-1640)

- Hamburg, startpunt van de noordelijke tournee 26
- Angst en bewondering 26
- Ole Worm en Kort Dinessen 28
- Bremen: de kunstjes van Hansken 32
- Tegeltjes en spoken 32
- Toegangsprijzen voor Hansken 34

3. Terug in Nederland (1641)

- Ernst Brinck, burgemeester van Harderwijk 38
- Lachen met Hansken 39
- Meer tekeningen van Rembrandt 40
- Hanskens truc met de dief 42
- Hansken in Vondels Gijsbrecht van Aemstel 46
- Op het menu 46

4. Naar de Middellandse Zee en terug (1641-1646)

- Een periode met weinig gegevens 50
- Stefano bij een voorstelling 50
- Stefano's etsen 53
- De slagtanden van Hansken 55
- Terug in Nederland 56
- De eerdere mannetjesolifant 58

5. Kriskras door de Lage Landen (1646-1648)

Hansken 'de Vredesolifant' 62

Jaarmarkten en kermissen 63

De Olifantsbrug in Amsterdam 65

Hansken in het onderwijs 66

De grote reclameprent voor Hansken 71

Optreden voor de landvoogd 72

6. Hansken verovert Midden-Europa (1649-1651)

Gespot in Bremen 76

Hanskens mensenverstand 76

De arrestatie van Hansken 76

Gewogen in Dresden 79

Reizen door landen en steden 80

Lichtend voorbeeld én bron van angst 82

Een uitnodiging om naar Breslau te komen 83

Hansken aan het Habsburgse hof 84

Kostbare olifanten 86

7. Hoogte- en dieptepunten in Zwitserland en Duitsland (1651-1653)

Anekdoten uit de Alpen 90

Gespreksonderwerp met grote gevolgen 93

De prent van Jeremias Glaser 93

Furore in Neurenberg 97

Hansken voor de ploeg in 1652? 98

Op de Reichstag van de keizer 98

Hansken en het circus 102

8. Italië, op weg naar eeuwige roem (1654-1655)

In Noord-Italië 106

Rome en het beeld van Bernini 107

Een aanbevelingsbrief voor Van Groenevelt 110

Hanskens laatste dagen 113

Interesse voor het lijk van Hansken 114

Huid en skelet van Hansken 118

Botten van reuzen of olifanten 119

Hanskens skelet en de beschrijving van haar soort 120

Internationaal onderzoek naar Hansken 122

Epiloog 123

Reisroute van Hansken 125

Verantwoording 127

Dankbetuiging 128

Steun de olifanten op Sri Lanka 129

Verantwoording van de illustraties 130

Register 133

Proloog

In de hele zeventiende eeuw waren er slechts enkele olifanten in Europa. Een van hen was de vrouwtjesolifant die Hansken werd genoemd. Ze was in 1633 vanuit het Verre Oosten naar Amsterdam gebracht, waar de komst van een levende olifant een sensatie vormde.

Een eeuwenoude overlevering had van de olifant een wonder- of fabeldier gemaakt, vergelijkbaar met mythische dieren als de eenhoorn. Gezaghebbende antieke auteurs hadden beschrijvingen van olifanten nagelaten die bestonden uit een mengeling van ware en onware elementen. Het grootste landdier ter wereld beschikte volgens hen over allerlei haast menselijke eigenschappen en deugden. Dat was het beeld dat iedereen van de olifant had.

Een levende olifant had men zelden of nooit gezien. Nu bood Hansken de mensen de gelegenheid om te zien wat er waar was van de overgeleverde verhalen. Dat was echter zo eenvoudig nog niet. Hansken had namelijk allerlei kunstjes geleerd. Vanwege die kunstjes leken de oude verhalen eerder te worden bevestigd dan weerlegd. Velen bleven in haar de olifant zien waarover ze hadden gelezen

en gehoord. Ze geloofden bijvoorbeeld dat Hansken mensenverstand had en dieven kon aanwijzen. Andere zaken waren gemakkelijker te ontcrachten. De olifanten zouden volgens klassieke auteurs geen kniegewricht hebben en dus niet door hun knieën kunnen buigen en daarom staand slapen. Aan Hansken kon je direct zien dat dat niet klopte. Dit proces, de metamorfose van wonderdier naar echte olifant, komt naar voren in de berichten over Hansken.

Hansken werd twintig jaar lang door Europa gevoerd door een zekere Cornelis van Groenevelt. Tot in de verste uithoeken van het continent kregen mensen voor het eerst een olifant te zien. Hansken was een 'jaarmarkt-olifant'. Aangezien er op jaarmarkten veel mensen waren en er daar dus goed aan haar kon worden verdiend, werd ze van de ene naar de andere gebracht. Hierdoor onderscheidde zij zich ook van eerdere olifanten die veelal als geschenk aan een vorst in menagerieën een relatief verborgen bestaan hadden geleid.

Hansken was in haar tijd de enige olifant in Europa. De route die ze heeft afgelegd is minutieus gereconstrueerd aan de hand van historische bronnen. Het gaat meestal om plaatselijke vermeldingen dat een olifant op een bepaald moment 'onze stad' bezocht.

1 Door enkele mensen achter de olifant te schetsen, laat Rembrandt zien hoe groot het beest is, dat Hansken genoemd werd. Volgens veel eigentijdse berichten zijn de mensen, die nog nooit een olifant hebben gezien, vooral onder de indruk van de omvang en het gewicht. Ook geloofden velen dat Hansken mensenverstand had.

Alle plaatsen waarvan bekend is dat Hansken ze heeft bezocht – omdat er documenten zijn die dat bewijzen – staan op blz. 125 in chronologische volgorde gerangschikt naast een kaart waarop zij met stippen zijn aangegeven. De kleur van de stippen verwijst naar het hoofdstuk waarin die plaatsen worden genoemd.

In dit boek wordt het spoor van Hansken gevolgd. Afgezien van haar reisroute heeft Hansken veel meer sporen nagelaten in de Europese cultuurgeschiedenis. Ze is getekend door Rembrandt en andere kunstenaars, beschreven door geleerden en bewonderd door vorsten. Bovenal vermaakte Hansken de

mensen, terwijl niemand zich bekommerde om de ontberingen die ze doorstond.

Na haar dood in 1655 bleef Hansken van belang. Haar skelet werd opgesteld in een belangrijke Italiaanse collectie en haar botten werden vergeleken met opgegraven mammoetbotten waarvan men veronderstelde dat die van voormenselijke reuzen waren. Linnaeus baseerde zich op een beschrijving van het skelet toen hij in de achttiende eeuw de soort beschreef in zijn classificatie van het dierenrijk.

Door de unieke positie die Hansken heeft ingenomen, valt het historisch belang van deze olifant moeilijk te onderschatten.

De tocht door het Oost

zeegebied

2

Cornelis van Groenevelt reisde twintig jaar lang met Hansken kriskras door Europa en trok overal veel publiek. De eerste tournee ging door het Oostzeegebied, per schip. Hij bereikte zelfs Koningsbergen, tegenwoordig een Russische stad. Mensen schreven over het bezoek dat de olifant aan hun stad bracht, in dagboeken bijvoorbeeld, kronieken of brieven. Ook in officiële documenten als rekeningen en besluiten komen we Hansken af en toe tegen. Deze berichten maken duidelijk waar Hansken was en wanneer, en vooral hoe bijzonder een bezoek van een olifant werd gevonden. Een dominee zag in de komst van Hansken echter een teken van onheil en bad tot God opdat er zich geen rampen zouden voltrekken.

1638-1640

HAMBURG, STARTPUNT VAN DE NOORDELIJKE TOURNEE

Op 23 juni 1638 kwam Hansken aan in Hamburg. Met haar begeleider trad ze op in het Eimbecksches Haus, een groot gebouw met een binnenplaats. Tot dan toe, schrijft een chroniqueur, waren olifanten alleen maar bekend van plaatjes die bijvoorbeeld de schepping verbeeldden of de Ark van Noach. De begeleider had het publiek uitgelegd dat het dier pas acht jaar oud was en in de loop der tijd nog veel groter zou worden. Met een ijzeren ‘haakstok’ dirigeerde hij Hansken op uiterst bekwame wijze alsof het een hond was. Toeschouwers bewonderden de olifant om haar kunstjes, maar vooral omdat ze in één keer een vat bier leegdrank. Hoewel de toegangsprijs wel vier schilling was, liep het storm: iedereen wilde het spektakel zien. Want, zo staat er, als inwoners van Hamburg de kans kregen iets curieus te zien, lieten ze die niet aan zich voorbijgaan.

Nog jaren later herinnerde men zich de olifant. Ter gelegenheid van de opening van een school in Kiel verscheen in 1643 een gedicht waarin vermeld wordt dat Hamburgers onlangs een olifant hadden gezien en dat Duitsland olifanten verwelkomt. De dichter, ene Christoph Becker of Beckerus, was de oprichter van die school en zal onder de indruk zijn geweest van de verhalen. Misschien had hijzelf de olifant ook wel gezien.

ANGST EN BEWONDERING

Als ontzagwekkend groot en voor velen griezelig wezen boezemde Hansken ook angst in.

Sommige mensen zagen in haar komst een onheilspellend voorteken. Jakobus Staviel was een van hen. Deze predikant te Zarben, een gehucht in Polen dat tegenwoordig Sarbia heet, noteerde in zijn *Kirchenbuch* dat er in de herfst van 1639 een olifant in het nabijgelegen Treptow was. Hij bad tot God dat dit monsterlijke en ongewone dier geen onheilbode zou blijken te zijn.

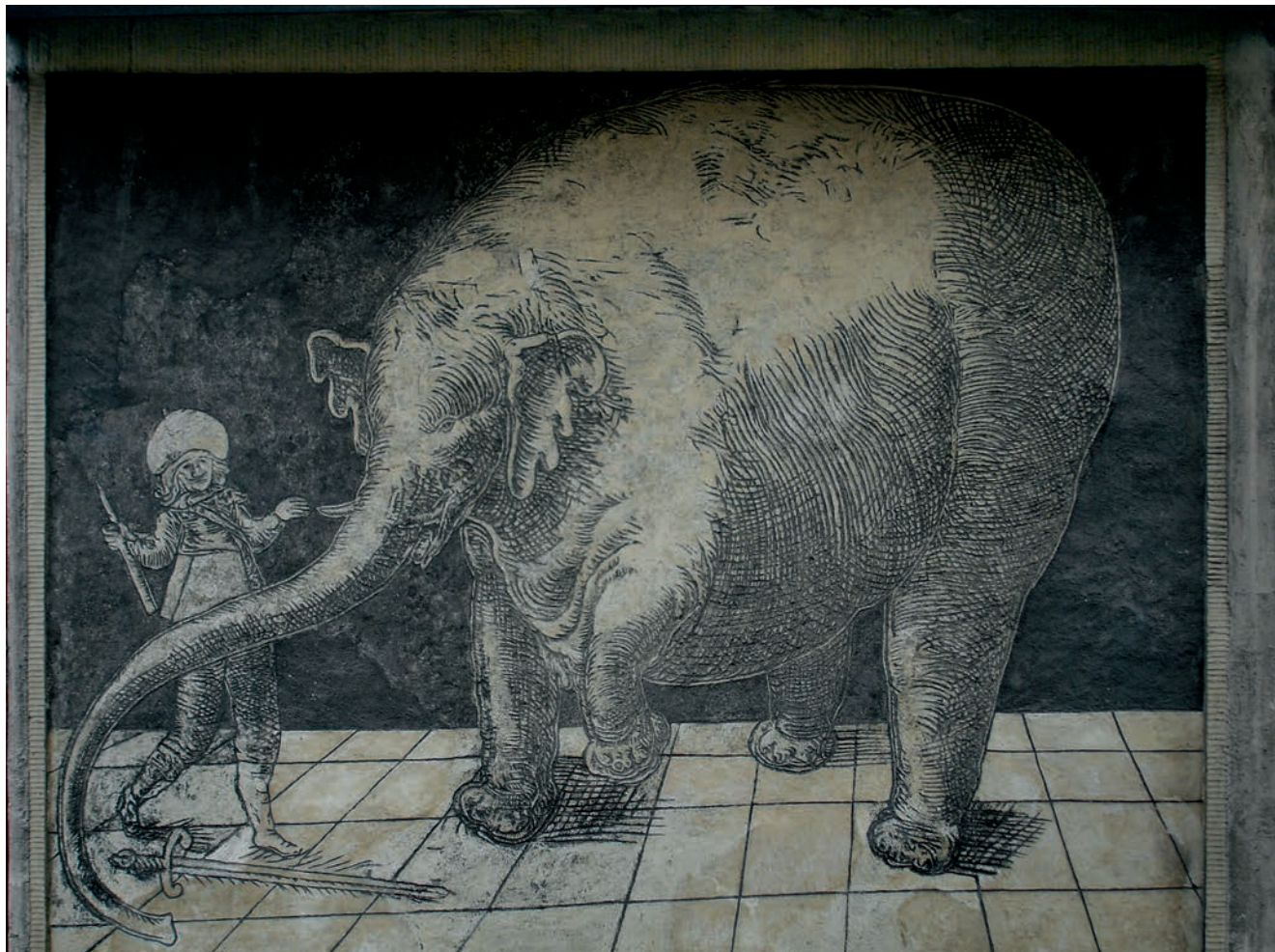
In die plaats, Treptow an der Rega, tegenwoordig Trzebiatów geheten, en gelegen in Pommeren aan de Oostzee, heeft een bijzonder aandenken aan Hansken de tijd overleefd. Midden in deze stad bevindt zich een aan de Markt gelegen hoekhuis met een grote wand-schildering van 2,56 × 3,12 m, uitgevoerd in de zogeheten sgraffitotechniek, waarbij elke kleur een eigen stuclaag heeft. Afgebeeld zijn Hansken en haar begeleider. Een van de degens waarmee ze samen schermen, ligt op de grond. De afbeelding is enkele malen geres-taureerd en tegenwoordig een toeristische attractie. Sinds enkele jaren wordt tijdens de jaarlijkse optocht van het zogeheten Gort-feest een nagemaakte olifant als een soort mascotte meegevoerd door de straten van Trzebiatów. Er is zelfs een toeristische route met uitleg over de olifant. De olifant heeft hier uiteindelijk geen onheil gebracht, zoals de predikant vreesde, maar is voor de stad een blijvende icoon geworden.

Wie denkt dat Hansken en haar begeleider hier geposeerd hebben voor de onbekende kunstenaar van de wand-schildering vergist zich. De voorstelling werd pas gemaakt nadat

10 In het centrum van de Poolse stad Trzebiatów is een wandschildering uit 1639. Daarop zijn Hansken en haar

begeleider te zien; Hansken brengt in 1639 een bezoek aan deze stad. Op de grond ligt een degen. Een

van Hanskens kunststukjes is het op verschillende manieren vechten met een degen tegen haar meester.

11 Hansken is al weer verder getrokken wanneer een onbekende kunstenaar in Trzebiatów een wandschildering

maakt als een blijvende herinnering. De voorstelling, uit 1639, is geen realistisch portret van Hansken: een prent van

Marcus Gerards uit 1567 is als voorbeeld gebruikt. Die prent is naar een tekening gemaakt die de olifant Hanno voorstelt.

de olifant de stad alweer verlaten had. Voor het weergeven van de olifant werd een prent uit 1567 als voorbeeld gebruikt. Dat voorbeeld voert terug op een voorstelling van Giulio Romano van de slag bij Zama. De daarop afgebeelde olifant is Hanno, een Aziatische olifant die in 1514 als geschenk aan paus Leo X Rome bereikte.

Ook in Koningsbergen, tegenwoordig de Russische stad Kaliningrad, werd Hansken ter herinnering afgebeeld. 'In de grote Remter is een olifant afgebeeld die anno 1639 hier te zien is geweest', staat in een oude beschrijving van de stad. Deze wandschildering in de grote zaal van het slot van Koningsbergen heeft de tijd niet overleefd. Het slot werd in de Tweede Wereldoorlog vernietigd.

Levensgrote afbeeldingen roepen een passage in gedachten van de Duitse schrijver Erasmus Francisci. In een boek uit 1670, getiteld *Das alleredelste Pferd Der Gantzen Welt*, geeft hij hoog op van de bijzondere eigenschappen en deugden van olifanten. Olifanten, zegt hij, worden overal zeer gewaardeerd en daarom siert hun afbeelding menige muur van paleizen, kastelen of stadhuizen.

OLE WORM EN KORT DINESSEN

In Danzig, tegenwoordig de Poolse stad Gdańsk, was Hansken in augustus 1639 met

12 Een onbekende tekenaar maakt een paar schetsen van Hansken op een ongedateerd blad. Op één ervan houdt

de olifant twijgjes met de slurf vast. Dat is de bezem waarmee Hansken haar lijf schoonmaakt tot vermaak van

het publiek. De grote, rechtopstaande slagstanden zijn echter ontsproten aan de fantasie van de tekenaar.

Reisroute van Hansken

1630 Sri Lanka (Ceylon)
dec. 1632 Jakarta (Batavia), Indonesië
juli 1633 Amsterdam, Nederland
1634-1636 Rijswijk, Nederland
1637 Amsterdam, Nederland
juni 1638 Hamburg, Duitsland
1639 Koningsbergen (Kaliningrad, Rusland)
1639 Elbląg, Polen
aug. 1639 Gdańsk, Polen
herfst 1639 Trzebiatów, Polen
dec. 1639 Kopenhagen, Denemarken
feb. 1640 Kopenhagen, Denemarken
aug. 1640 Bremen, Duitsland
nov. 1640 Groningen, Nederland
1640-1641 Zwolle, Nederland
1641 Harderwijk, Nederland
1641 Arnhem, Nederland
1641 Wageningen, Nederland
aug. 1641 Rotterdam, Nederland
sep. 1641 Amsterdam, Nederland
okt. 1641 Leiden, Nederland
maart 1643 Gent, België
1643 Parijs, Frankrijk
juni 1643 Blois, Frankrijk
jan. 1645 Agen, Frankrijk
juli 1645 Arles, Frankrijk
1646 Utrecht(?), Nederland
okt. 1646 Münster, Duitsland
dec. 1646 Osnabrück, Duitsland

april 1647 Frankfurt am Main, Duitsland
juli 1647 Den Bosch, Nederland
sep. 1647 Amsterdam, Nederland
dec. 1647 Brussel, België
maart 1648 Mol, België
maart 1648 Maastricht, Nederland
mei 1648 Den Haag, Nederland
okt. 1648 Turnhout, België
1648 Valenciennes, Frankrijk
1648/1649 Bremen, Duitsland
1649 Lüneburg, Duitsland
aug. 1649 Hannover, Duitsland
1649 Hildesheim, Duitsland
okt. 1649 Wernigerode, Duitsland
1649 Quedlinburg, Duitsland
dec. 1649 Halle, Duitsland
jan. 1650 Leipzig, Duitsland
1650 Dresden, Duitsland
april 1650 Görlitz, Duitsland
april 1650 Zittau, Duitsland
mei 1650 Praag, Tsjechië
juni 1650 Wrocław, Polen
sep. 1650 Brno, Tsjechië
okt. 1650 Bratislava, Slowakije
dec. 1650 Wenen, Oostenrijk
feb. 1651 Wenen, Oostenrijk
1651 Linz, Oostenrijk
mei 1651 Ranshofen, Oostenrijk
1651(?) Landshut, Duitsland
juni 1651 Regensburg, Duitsland

1651 Neurenberg(?), Duitsland
juli 1651 Ulm, Duitsland
1651 Bregenz, Oostenrijk
juli 1651 Sankt Gallen, Zwitserland
aug. 1651 Schaffhausen, Zwitserland
1651 Winterthur, Zwitserland
sep. 1651 Zürich, Zwitserland
1651 Luzern, Zwitserland
okt. 1651 Neuchâtel, Zwitserland
okt. 1651 Burgdorf, Zwitserland
okt. 1651 Solothurn, Zwitserland
1651 Bern, Zwitserland
dec. 1651 Genève, Zwitserland
feb. 1652 Basel, Zwitserland
mei 1652 Schweinfurt, Duitsland
juni 1652 Neurenberg, Duitsland
juni/juli 1652 Schwäbisch Hall, Duitsland
1652(?) Rehhütte(?), Duitsland
juli 1653 Regensburg, Duitsland
1653(?) Landshut, Duitsland
jan. 1654 Parma, Italië
juni 1654 Padua, Italië
juli 1654 Ferrara, Italië
aug. 1654 Bologna, Italië
juni 1655 Rome, Italië
nov. 1655 Florence, Italië

Uitvoerige documentatie over de plaatsen waar Hansken is geweest, is te vinden op:
www.elephanthansken.com